

Islands äldsta ortnamnskick

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **31 (2001)**

PDF erstellt am: **20.06.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Islands äldsta ortnamnsskick

I.

Det har under senare år från olika håll påpekats, hur nödvändigt och önskvärt det vore att mera än hittills skett utforska de isländska ortnamnen, i synnerhet deras förhållande till namnskicket i det övriga Norden, framför allt i Norge och i de andra gamla nordiska kolonierna i väst¹. Den isländska ortnamnsforskningen har som bekant inte utvecklats på samma sätt som forskningen i de övriga nordiska länderna². Bland islänningarna själva har det särskilt varit lekmän och historiker (bland de senare framför allt Ólafur Lárusson)³, som har intresserat sig för ortnamnen, medan en av de få filologer som varit verksamma på detta område, Finnur Jónsson, har skrivit några i och för sig värdefulla, men ganska ytliga och opålitliga översiktsframställningar av gård-, älv-, fjord- och fjällnamn⁴. Den utländska forskningen har framför allt använt isländskt namnmateriel till belysning av allmänt skandina- [41] viskt ortnamnsskick⁵, och först under de senaste årtiondena har några svenska och tyska forskare behandlat isländska ortnamn ur en mera specifik isländsk synvinkel: Gösta Franzén och Jan Nilsson i sina arbeten om Laxdælabygdens ortnamn⁶ respektive Plurala ortnamn på Island⁷ och dessutom Hans Kuhn, som har lämnat några uppslagsrika, men delvis ganska förfelade bidrag till det isländska namnskicket uppkomst⁸. Först på allra senaste tiden har man även på Island kommit i gång med ett modernt ortnamnsarkiv och en systematisk granskning av det mycket stora ort-

Föredrag i Kungl. Gustav Adolfs Akademien 25 februari 1977.

¹ Jakob Benediktsson, *Íslenzk fornrit I*, s. CXL f., *Landnámabók*. Some remarks on its value as a historical source (Saga-Book 17, 1969), s. 291; Svavar Sigmundsson, *Ortnamnnsforskning på Island* (Scripta Islandica 19, 1968), s. 34, *Saga* 10 (1972), s. 62; Gösta Franzén, *Laxdælabygdens ortnamn* (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 42, Uppsala 1964), s. 9 f.

² Se fr. a. Svavar Sigmundsson, *Ortnamnnsforskning på Island* (Scripta Islandica 19, 1968), s. 19–38).

³ *Nordisk Kultur 5: Stedsnavn. Island* (Stockholm–Oslo–København 1939, s. 60–75), *Byggð og saga* (Reykjavík 1944).

⁴ *Bæjanöfn á Íslandi* (Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmennta 4, Kaupmannahöfn og Reykjavík 1907–1915, s. 412–584, 917–937), *Íslandske elvenavne* (NoB, 1914, s. 18–28), *Navne på fjorde, vige m. m. på Island* (NoB, 1916, s. 73–86), *Íslandske fjældnavne* (NoB 20, 1932, s. 27–37).

⁵ Ett typiskt exempel är Magnus Olsen, *Ættegård og Helligdom* (Oslo 1926).

⁶ Se not 1.

⁷ *Plurala ortnamn på Island. Morfologiska iakttagelser* (Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 8, Umeå 1975).

⁸ *Und hvera lundi* (NoB 33, 1945, s. 171–195), *Vestfirzk örnefni* (*Árbók hins íslenzka fornleifafélags* 1949/50, s. 5–40), *Upphaf íslenzkra örnefna og bæjanafna* (*Samtíð og saga* 5, 1951, s. 183–197), *Das alte Island* (Darmstadt 1971), s. 210 ff., *Die Ortsnamen der Kolonien und das Mutterland* (Proceedings of the 8th international congress of onomastic sciences, The Hague 1966, s. 260–265).

namnsmaterialet, men ännu så länge saknas det nästan helt några mera omfattande framställningar som uppfyller moderna vetenskapliga krav.

När de isländska ortnamnen så länge legat i skymundan, torde detta icke minst bero på att de i de allra flesta fall tycks vara ovanligt genomskinliga och enhetliga och sålunda inte bjuda på några mera allvarliga problem (det ser ut, som om forskaren där inte kunde vänta sig någon större upptäckarglädje!). Men ändå torde det vara av icke ringa intresse att få en närmare inblick i det specifika isländska namnsystemets uppkomst och utveckling. Island står på grund av den relativt sena bebyggelsen i en alldeles särskild situation: det var från början en västnordisk "koloni" och frågan är därför, huruvida namnskicket där överensstämmer med moderlandets (Norges), huruvida det är självständigt utvecklat, huruvida olika nybyggares vistelse på de brittiska öarna har lämnat spår efter sig i de isländska namnen och, slutligen, i vilken mån dessa är präglade av typiskt koloniala företeelser såsom blandning och utjämning, uppkallelse o. d. För ett närmare studium av dessa frågor, tror jag att den fornisländska Landnámabók erbjuder en nära nog idealisk utgångspunkt, och det är därför [42] dennas namnskick som jag i det följande skall gå lite närmare in på.

Det råder ingen tvekan om att Landnámabók med sina drygt 1500 ortnamn utgör den viktigaste källan för utforskningen av det äldsta isländska namnsystemet och den har därför redan tidigare på olika sätt utnyttjats i isländsk namnforskning, men ännu så länge saknas det en sammanfattande framställning av dess ortnamnsbestånd. Dess historiska källvärde har visserligen från olika håll ifrågasatts – senast på ett ganska prononcerat sätt av islänningen Sveinbjörn Rafnsson, som i sina Studier i Landnámabók uttryckligen framhåller, "att man inte får ett representativt urval av vanligt namnskick i en källa som Landnámabók" –; det är också alldeles uppenbart att ortnamnen där i rätt stor utsträckning görs till föremål för "lärd" konstruktioner, så att man till och med måste räkna med en del uppkonstruerade namn¹⁰, och det är klart att den långtifrån innehåller alla namn som måste antagas ha existerat under Islands fornålder. Men fastän texten skrevs 200–300 år efter landnamstiden, ger redan en flyktig överblick över dess namnbestånd vid handen att det innefattar endast få påtagliga anakronismer, d. v. s. namn som omöjligen kann ha tillhört den första tiden efter bosättningen. T. ex. heter det att "Ketilbjörn nam ... alla *Byskups-tungu*" (S 385/H 338) eller att "Gunnarr (den kände hjälten från Njálssagan, som dödades några år före kristendomens införande) barðisk við Otkel ór *Kirkjubæ*" (H

⁹ Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatens historia (Bibliotheca historica lundensis 31, Lund 1974), s. 191, jfr även Rafnssons svar på Jakob Benediktssons recension av boken, Skírnir 150 (1976), s. 213–238. Däremot har flera andra forskare (trots vissa inskränkningar) ända till den senaste tiden hållit fast vid sin principiellt positiva syn på Landnámabóks källvärde, jfr bl. a. Jakob Benediktsson, Saga-Book 17, s. 275–292, särsk. s. 291, Markmið Landnámabókar (Skírnir 148, 1974, s. 207–215); Svavar Sigmundsson, Saga 10 (1972), s. 82; Jón Jóhannesson, Íslendinga saga I (Reykjavík 1956), s. 23 f.

¹⁰ Jfr Ólafur Lárusson, Byggð og saga, s. 20.

312)¹¹. Men inte ens alla dylika namn med kristna element behöver vara yngre än landnamstiden: *Kirkjubær* i Vestur-Skaftafellssýsla (ett annat än det nyss nämnda) kan vara en kristen kolonist Ketill inn fíflskis gård, vilken – såsom Landnámabóks [43] framställning (S 320/H 280) ger vid handen – slagit sig ner där på grund av de iriska munkarnas spår som han upptäckt, och något liknande gäller om *Krist(s)nes* i Eyjafjörður, som enligt Landnámabók (S 218/H 184) grundlades av den åtminstone halvkristne Helgi inn magri. En närmare undersökning av kontexten som de enstaka namnen uppträder i ger också till resultat, att de allra flesta nämnes i sammanhang som pekar på själva kolonisationstiden; de har tydligen efter författarnas mening funnits ända sen dess, medan endast ett mindretal är knutna till något senare personer eller händelser. Och vad som är viktigast: alla de senare, huvudsakligen medeltida, namntyperna – alla de många *-garðr*, *-gerði*, *-hús*, *-búð*, *-sel*, *-land*, *-tún* (och naturligtvis även *-kot*) – är antingen ytterst fåtaligt representerade eller saknas totalt. Det är därför ingen tvekan om att Landnámabók om icke i alla detaljer så dock i de stora dragen verklighetstroget återspeglar isländskt ortnamnsskick, sådant det måste ha varit under de närmaste två århundradena efter den första bosättningen.

Så långt räcker de upplysningar som Landnámabók kan ge oss. Dess namnförråd måste på ett i viss mån ohistoriskt sätt tagas som en sluten enhet; principiellt måste vi naturligtvis räkna med utvecklingar och olika åldersskikt även inom denna ram, men möjligheterna att påvisa dem i detalj är ytterst begränsade. Hans Kuhn har visserligen trott sig kunna göra det (med hjälp av andra källor såsom ättsagor och medeltida diplom) och han har därvid kommit fram till två hypoteser som utgör kärnpunkten i hans uppfattning om det gamla isländska ortnamnsskicket: teserna om de isländska gårdarnas sekellånga namnlöshet och om *staðir*-namnens grundläggande betydelse av “ödegård”¹². Jag behöver här inte gå närmare in på dessa teorier, eftersom de är så pass ytterliggående att de redan i sig själva förefaller osannolika¹³. Påståendet om namnlösheten bygger Kuhn för det mesta på de många prepositionsuttrycken såsom *undir Felli*, *undir Brekkum*, men det är lätt att visa att även dessa bör uppfattas som namn och inte bara som appellativiska beteckningar av läget vid det och det fjället osv. eller vid lokaliteter med namn som *Sótafell*, *Hjarðarholt* osv.: när [44] t. ex. Óláfr pái i Laxdœla saga (kap. 24) säger om sin nya gård “hann skal heita í Hjarðarholti”, är det alldeles tydligt att han medvetet ger den ett namn, och i många fall skulle prepositionsbruket strida mot de rent sakliga förhållandena, om vi inte utgick från vederbörande ords funktion som ortnamn (t. ex. *hann bjó á Arnbjargarlæk*, *á Forsi*, *á Reykjum* osv.)¹⁴. Tesen om *staðir*-namnens betydelse av “ödegård” hänger i viss mån ihop med “namnlöshets-

¹¹ Namnet finns också i Njáls saga kap. 47 (“Otkell bjó í Kirkjubæ”), jfr Íslenzk fornrit XII, s. 120.

¹² Jfr särsk. hans uppsats Upphaf íslenzkra örnefna og bæjanafna (not 8).

¹³ En del viktiga synpunkter mot Kuhns hypoteser har framförts av Einar Arnórsson, Nokkrar athuganir um íslenzk bæjanöfn (Skírnir 127, 1953, s. 81–104).

¹⁴ Jfr Arnfinn Brekke, Om præpositionsbruken ved islandske og norske gaardnavne (Bidrag til nordisk filologi 4, Kristiania 1918) s. 28 ff.

teorien”; den skall tydligen tjäna till att bortförklara att det verkligen redan kort tid efter bosättningstiden har funnits en rad av bebyggelsenamn. Det finns visserligen några exempel, där *-staðir* betecknar ett ställe där en gård tidigare har legat (t. ex. “Þrasi ... bjó á *Bjallabrekku*; þar heita nú *Prasastaðir*” H 295), men de är få och kan inte bevisa något för namntypen i dess helhet, och det är även ur rent principiell synpunkt orimligt att antaga att islänningarna under flera århundraden skulle ha klarat sig utan ett större antal verkliga gårdnamn.

Som det framgår av exemplet *Bjallabrekka* → *Prasastaðir*, finns det belägg på namnbyte i Landnámabók; ett annat fall är “*Sumarliðabær*; þar heitir nú *undir Brekkum*” (S 344/H 303), ett tredje “*Hanatún* ... þar er nú kallað *Marbæli*” (S 228/H 194). Dessa fall är emellertid ganska få, och att de i allmänhet knappast tillåter några vittgående slutsatser om namngivningens utveckling inom det tidsskede Landnámabók omfattar, framgår tydligt av exemplet *Hanatún* → *Marbæli*, där den ena infrekventa typen blott avlöses av en annan. Inte heller de av Magnus Olsen¹⁵ påvisade 15 *staðir*-namn, som är sammansatta med namnen på vederbörande kolonisters söner, sonsöner eller sonsons söner kan tagas till intäkt för verkliga namnbyten; i dessa fall kan helt enkelt sammansättningens första led ha ersatts med den senare ägarens namn. Som vi senare skall se, måste vi visserligen räkna med vissa utjämningsprocesser inom det äldsta isländska ortnamnsskicket, men dessa kan vi framför allt sluta oss till utifrån jämförelser med samtida norsk namngivning.

För övrigt får vi finna oss i att ortnamnen i Landnámabók utgör ett i allt väsentligt synkront material, men detta faktum förmins- [45] kar knappast i någon nämnvärd grad dess värde för namnforskningen. Det är en ganska stor korpus, som torde vara ägnad att ge oss en om än inte fullständig så dock representativ bild av ortnamnsskicket, sådant det var under 900-talet och ett stycke in på 1000-talet, fritt från yngre ortnamns överlagringar och därför särskilt lämpligt för komparativa studier: för jämförelser med ortnamnen i de nordiska grannländerna, särskilt Norge. (Att Landnámabók endast är bevarad i relativt sena versioner från 1200- och 1300-talen och ännu senare tid, utgör därvid naturligtvis ett visst osäkerhetsmoment, men eftersom de allra flesta namnen är belagda både i Sturlubók och Hauksbók och – i den mån den är bevarad – även i Melabók, torde felkällan inte vara alltför stor¹⁶.) Jämförelser med norskt och annat nordiskt ortnamnsmaterial har hittills i stort sett endast gjorts för de större bebyggelsenamnelementens del, men det torde vara riktigt att dra in även naturnamnen, även om de i de flesta fall närmast utgår från vederbörande appellativs användning och därför är mindre belysande för direkta toponomastiska förbindelser mellan Island och de övriga nordiska länderna. Jag har

¹⁵ Ættegård og Helligdom, s. 68.

¹⁶ Om Landnámabóks texthistoriska utveckling se Jón Jóhannesson, Gerðir Landnámabókar (Reykjavík 1946). Hans uppfattning har vunnit ganska allmänt erkännande och har knappast i någon väsentlig mån kunnat rubbas av Sveinbjörn Rafnsson, a. a. (not 9) s. 11–84, jfr Jakob Benediktsson, Skírnir 148 (1974), s. 207–210.

därför – i en viss anslutning till mina tidigare västnordiska ordstudier¹⁷ – underkastat Landnámabóks hela namnmaterial en systematisk granskning med särskilt hänsynstagande till namngeografiska synpunkter. Undersökningen har företagits ur rent isländsk synvinkel; det har inte varit min avsikt att försöka kasta nytt ljus över skandinaviskt namnsskick med hjälp av isländskt material, utan jämförelserna med det övriga Norden, särskilt Norge, skall tvärtom tjäna till belysningen av det isländska namnsskicket. Huvudfrågan är: Av vilka element är Landnámabóks namnförråd uppbyggt? Vilka strukturer har det att uppvisa: vilka grundord, vilka sammansättningstyper, eventuellt vilka suffixavledningar? Hur är förhållandet mellan naturnamn och primära bebyggelsenamn, d. v. s. hur många till sin [46] funktion bebyggelsebetecknande namn (gårdnamn) är ursprungliga naturnamn? Slutligen – en ganska brännbar fråga inom den aktuella isländska ortnamnsforskningen –: hur många ortnamn är sammansatta med personnamn? En del detaljresultat av denna undersökning har nyligen publicerats i festskriften till Jakob Benediktsson^{17a}, men det måste understrykas att de är av preliminär karaktär. En hel del tolkningar skulle kräva mera omfattande studier, det borde kanske tagas större hänsyn till namnförrådet i sagorna (i synnerhet Sturlunga saga) och framför allt är det norska jämförelsematerialet av lätt förklarliga skäl delvis ganska bristfälligt – åtminstone för naturnamnens del, som ju i endast mycket ringa utsträckning finns publicerade¹⁸. Men jag tror ändå att undersökningen redan på detta steg har lett till vissa resultat som kan vara värda att framläggas här; de bjuder kanske inte i alla avseenden på stora nyheter, men helhetsbilden innehåller nog ändå några intressanta drag.

II.

Det är ett relativt enhetligt och kanske lite enformigt namnsystem som kommer fram, när man ställer ihop Landnámabóks totala ortnamnsförråd. Geografiska skillnader är nästan obefintliga: *-holt* “(eventuellt trädbevuxen) stengrund, stenig backe” (i *Hjarðarholt*, *Reykjaholt* osv.) visar en påfallande koncentration i Sydlandets centrala del (Árnessýsla och Rangárvallasýsla, som har ungefär hälften av alla exempel); *-eyrr* “sandsträcka vid kusten eller en älv” (i *Borðeyrr*, *Hjaltaeyrr* osv.) är bara belagt från västra delen av landet mellan Árnessýsla och Eyjafjörður, och detta tycks i

¹⁷ Oskar Bandle, Studien zur westnordischen Sprachgeographie. Haustieterminologie im Norwegischen, Isländischen und Färöischen, A. Textband (Bibliotheca Arnamagnæana 28, Kopenhagen 1967), B. Kartenband (Bibliotheca Arnamagnæana Suppl. 4, Kopenhagen 1967).

^{17a} O. Bandle, Die Ortsnamen der Landnámabók (Sjötíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni I, Reykjavík 1977, s. 47–68).

¹⁸ Bortsett från O. Rygh, Norske Gaardnavne (21 bd., Kristiania/Oslo 1897–1936) och Norske Elvenavne (Kristiania 1904) stöder sig jämförelserna framför allt på Jørn Sandnes og Ola Stemshaug, Norsk stadnamleksikon (Oslo 1976). Uppgifter hämtade från Norske Gaardnavne och Norsk stadnamleksikon lämnas i det följande i allmänhet utan särskild hänvisning.

stort sett överensstämma med nuvarande utbredningsförhållanden¹⁹. Suffixavledning och simplexnamn, som inte kan föras direkt tillbaka på ett motsvarande appellativ, är mycket sällsynta (jfr n.). Både naturnamn och primära bebyggelsenamn domineras i stor utsträckning av vissa enstaka grundord: önamnen av *-ey*, [47] kustnamnen av *-nes*, fjordnamnen av *-fjörðr* och *-vík*, sjönamnen av *-vatn*, älv- och bäcknamnen av *-á* resp. *-lækr*, de primära bebyggelsenamnen nästan helt och hållet av *-staðir*, och det är egentligen nästan bara terrängnamnen som är mera differentierade – med *-áss*, *-fell/-fjall*, *-hóll/-hváll* osv. för olika slags höjder, *-brekka*, *-hlíð* o. a. för sluttningar, *-dalr*, *-gil*, *-hvammr*, *-skarð* o. a. för olika former av dalgångar, dalsänkor, klyftor och bergspass. Den långt övervägande delen av namnförrådet består av naturnamn (sammanlagt ca. 1160), medan det enda verkligt relevanta kulturnamnselementet är *-staðir*; detta betyder att en mycket stor del (ca. $\frac{3}{4}$) av gårdnamnen är ursprungliga naturnamn (typen *Reykir*, *Reykjarvík*) och att nästan alla naturnamnstyper har andel i bebyggelsenamnskicket. Ett påfallande stort antal namn är sammansatta med ett annat ort- resp. naturnamn i genitiv (typen *Laxárdalr*, *Eyjaafjarðará*), men ännu större är antalet personnamn i förra leden av sammansättningarna. Den isländske ortnamnsforskaren Þórhallur Vilmundarson hävdar visserligen²⁰ att mycket flera ortnamn än man hittills trott skulle vara sammansatta med naturbetecknande appellativ, icke med personnamn, och det är också riktigt att man måste akta sig för att utan vidare räkna med person- eller tillnamn, där kanske ett appellativ ligger närmare till hands. Det är dessutom bekant att Landnámabóks författare härleder alla möjliga slags namn från annars alldeles okända och obetydliga personer eller till och med djur: *Faxaóss* från Flókis reskamrat *Faxi*, *Hakaskarð* och *Bótaskarð* från slavarna *Haki* och *Bót*, *Brynjudalr* från kon *Brynja* osv., medan i själva verket *Faxaóss* innehåller ordet *fax* i betydelsen "vågkam o. d." (jfr sv. *Faxälven*), de övriga olika terrängord – *haki* i betydelsen "hakformig klippa eller klyfta", *bót* "dalsänka, sidodal", *brynja* "pansarskjorta, överfört på de steniga höjder som skymmer för dalbottnen"²¹. Men bortsett från sådana lärda eller folketymologiska förklaringar torde det vara ett ganska hopplöst företag att i någon nämnvärd [48] grad försöka bortförklara personnamnens andel i de sammansatta ortnamnen. Jag har själv noggrant undersökt vartenda namn som kunde innehålla ett personnamn eller av tidigare forskare har tolkats på detta sätt, och jag har i många fall, där vederbörande personnamn är dåligt eller alls inte belagt, uppletat alla tänkbara möjligheter för ett appellativ, men detta har endast i ett mycket begränsat antal fall lett till positiva resultat, medan det å andra sidan finns otaliga exempel på helt säkra

¹⁹ Jfr Ólafur Lárusson, *Byggð og saga*, s. 42 f.

²⁰ Hittills fr. a. i föredrag och småskrifter, som antingen föreligger i stencil eller som det på andra håll refereras till (t. ex. Hugarflug og veruleiki í Íslenzkum örnefnum, föredrag på 7 nordiska namnforskarkongressen 1976; Svavar Sigmundsson, *Mannanöfn í örnefnum*. Saga 10, 1972, s. 58–91, särsk. s. 61), dessutom i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 16 (1971), sp. 578–584.

²¹ Jfr Kr. Kålund, *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island I* (Kjøbenhavn 1877), s. 63.

personnamn (säkrast är naturligtvis sammansatta personnamn såsom i *Bergþórshváll*, *Bøðvarsdalr*, *Ásbjarnarstaðir* osv.²² Personnamnens andel i de olika ortnamnstyperna är naturligtvis växlande: störst är den avgjort i *staðir*-namnen (minst $\frac{4}{5}$), men även i naturnamnen kan den vara rätt stor – de utgör t. ex. knappt hälften av alla bestämningsord i *hóll*- och *holt*-namnen, $\frac{1}{4}$ i namn på *-dalr* och *-vík*, medan *-fjörðr*- bara har $\frac{1}{6}$, *-á* $\frac{1}{9}$ –; det finns nästan ingen naturnamnstyp som helt saknar personnamn (sålunda sannolikt *-óss*) och deras andel är naturligtvis i allmänhet desto större, ju närmare stället i fråga är knutet till bygden. Denna personnamnens stora betydelse är ganska typisk för namngivningen i ett nybyggarsamhälle²³ och har sina paralleller i många andra kolonisationsområden, bl. a. det sydgermanska, och det är därför alldeles orimligt, när Kuhn²⁴ menar att det inte var de isländska kolonisternas vana att benämna sina gårdar efter sig själva eller andra personer.

III.

Det är emellertid svårt att på denna punkt göra exakta jämförelser t. ex. med norskt ortnamnsmaterial, och när det gäller att närmare bestämma det isländska namnskicketets förhållande till grannländernas, måste vi därför framför allt hålla oss till själva namntyperna (namnelementen). [49]

Redan en första överblick över Landnámabóks namnförråd visar att det finns vissa markanta skillnader gentemot Norge liksom de andra norska kolonierna i väster, men minst lika stora är överensstämmelserna. Såsom redan antytts, saknas de senare på Island produktiva ortnamnelementen eller de intar åtminstone en mycket perifer ställning i Landnámabók. Desto kraftigare framträder förbindelserna med Norge; det finns bara de första ansatserna till en självständig utveckling och man kan därför säga att Landnámabóks namnskick, sett inom ramen av hela den isländska namngivningen, erbjuder ett ganska enastående exempel på vad man skulle kunna kalla "names in progress".

Det är tre faktorer som varit bestämmande för strukturen i Landnámabóks ortnamnsfält:

1. Tidsfaktorn. Eftersom de nordiska (norska) utvandrare, som mot slutet av 800-talet flyttade till Island, kom till ett tidigare praktiskt taget obebott land, kan vi i allmänhet inte vänta oss att finna ortnamn som är äldre än från den tiden. Om de

²² Jfr även Svavar Sigmundsson i det not 20 anförda arbetet.

²³ Jfr bl. a. Åke Granlund, Studier över östnyländska ortnamn (Studier i nordisk filologi 44, Helsingfors/København 1956), s. 33 ff. (om med personnamn sammansatta ånamn i Nyland och på Island); Carl Ivar Ståhle, Studier över de svenska ortnamnen på -inge (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16, Uppsala 1946), s. 563 (även s. 98 f.); Gusten Widmark, NoB 47 (1959), s. 145.

²⁴ Upphaf íslenzkra örnefna og bæjanafna, s. 193, Das alte Island, s. 214.

iriska eremitmunkar som tidigare hade slagit sig ner där vet vi ingenting närmare, och vad vi kan sluta oss till av Landnámabóks framställning tyder inte på att det har funnits direkta kontakter mellan dem och nordborna, så att dessa skulle ha kunnat övertaga ortnamn från dem. Å andra sidan kan vi inte heller vänta oss att inflyttarna i någon nämnvärd grad skulle ha använt ortnamnstyper som vid den tiden redan blivit oproduktiva i deras hemland (eller hemländer). Sålunda saknas helt de gamla typerna *-vin* och *-anгр* – ett enda *Kaupangr*, som finns i Sturlunga saga, tycks vara uppkallat efter den gamla handelsplatsen i Trondheim och har i varje fall ingenting att göra med den kända fjordnamnstypen –, medan de i viss utsträckning finns på de övriga öarna i väst, som fick sin nordiska bosättning lite tidigare (*-vin* på Shetland och eventuellt också Orknöarna, *-anгр* på Färöarna)²⁵. Det gamla *þorp*-skikt, som vi enligt Lars Hellberg²⁶ måste räkna med i nordiska ortnamn, är inte heller representerat i Landnámabók, och det enda *þorp* som överhuvudtaget finns på Island (*Þorpar* i Strandasýsla) torde vara ganska osäkert i fråga om ålder och betydelse. Huruvida det enda *-tún* som förekommer i Landnámabók (*Hanatún*) hör ihop med det gamla *tún*-skikt, som vi känner både från Norge [50] och de framför allt östsvenska *tuna*-namnen, är likaledes osäkert. Även *-heimr* finns bara en enda gång i Landnámabók och sammanhanget, i vilket det nämns, torde vara ganska karakteristiskt: i S 289 heter det om kolonisten Loðmundr inn gamli, att “hann bjó í Loðmundarhvammi ok kallaði þar *Sólheima*” (enligt H 250 skulle namnet *Sólheimar* vara yngre än *Loðmundarhvammr*); det tycks alltså vara frågan om medveten namngivning och det är mycket sannolikt att Loðmundr uppkallade sin gård efter de många *Solheim* (*Solheim*, *Solum* osv.), som han kände från Norge och som där hade blivit ett slags modenam, som förblev produktivt längre än *heim*-typen för övrigt. Det finns visserligen flera *heim*-namn på Island (förutom ytterligare ett tjugotal gård- och husnamn *Sólheimar* t. ex. flera *Vindheimr/Vindheimar*, 3 *Meðalheimr*, 2 *Baldrsheimr* o. a.), men de torde åtminstone delvis vara sena och står knappast i samtliga fall i samband med den gamla norska typen, och man måste därför räkna med att denna i stort sett redan blivit oproduktiv vid tiden för avflyttningen till Island.

Gamla osammansatta namn (d. v. s. namn som inte direkt kan föras tillbaka på ett ännu känt appellativ) samt suffixavledningar, såsom vi känner dem i hundratal från gamla nordiska ö-, fjord-, sjö-, älv- och delvis även fjällnamn, är mycket sällsynta i Landnámabóks ortnamnsskick, och i flera fall, där de kan påvisas, kan de misstänkas för att vara uppkallelse- eller ånamn. Detta torde vara förhållandet med ånamnen *Fura* och *Lýsa*²⁷ som ligger ganska nära varandra på Snæfellsnes och som står helt isolerade inom isländskt namnskick, medan de har sina direkta motsvarigheter på många håll i Norge: *Fura* (enligt Rygh²⁸ i de flesta fall sammanhörande med *fura* “furu, tall”, men enligt min mening snarare till *for* “fåra”) både på Väst- och på

²⁵ Jfr Nordisk Kultur 5 (1939), s. 20 f., 54.

²⁶ Studier i de nordiska *torp*-namnens kronologi (NoB 42, 1954, s. 106–186).

²⁷ Jfr Páll Jónsson, Árbók hins íslenska fornleifafélags 1937–39, s. 184.

²⁸ Norske Elvenavne, s. 60 f.

Östlandet, *Lýsa* “den ljusa eller lysande” i praktiskt taget hela landet. Av de gamla fjällnamnen är väl *Glóðafeykir* “den som (vid soluppgången) kastar omkring sig glöd” (i ånamnet *Glóðafeykisá*) direkt överfört från Norge, där det förekommer på minst två ställen (*Gloføykje* i Sogn och *Gloføyken* på Hedmark). I några få exempel föreligger det enkla substantiveringar på -ōn: i fjordnamnen *Bitra* “den bitande kalla”²⁹ och [51] *Veðilausa* “den ‘fångstlösa’ (där det är smått med fiske)”, i terrängnamnet *Vatnlausá* och väl också i det för övrigt något dunkla fjällnamnet *Ódeila*. Några fjord- och å- resp. forsnamn är presens particip-bildningar: *Skjálfandi* (: *skjálfa* “skälva”, efter vågornas rörelser), **Súgandi* (i *Súgandafjörðr* : *súga*, efter strömningarna i den trånga fjorden, jfr det norska *Sogn*), *Drífandi* (å i Vestur-Skaftafellssýsla : *drífa*, efter det forsande vattnet) och *Mígandi* (ett typiskt forsnamn : *míga* “pissa”). Några sammansättningar av vanlig typ innehåller kanske ytterligare en del gamla osammansatta namn som första led: Förra leden i *Siglufjörðr*, *Sigluvík* och *Siglunes* kan knappast höra ihop med *sigla* “mast”, utan är väl snarare ett gammalt fjordnamn **Sigla = (i)ōn*-avledning till vb. *sigla* “fjord, där man kan segla in” (att vi kan räkna med feminina fjordnamn, visas ju av *Bitra* och *Veðilausa*). *Vigraffjörðr* innehåller antagligen ett **Vigri*, det gamla namnet på fjorden = *n*-avledning till *vigr* “spjut” (efter den raka formen). Ett **Boll*, som ingår i gårdnamnet *Ballará*, torde vara det ursprungliga namnet på själva ån och kan sammanställas med adj. *ballr* “farlig, skadlig”³⁰. **Dyn* i gårdnamnet *Dynskógar*³¹ är efter all sannolikhet ett äldre namn på älven *Skálm* eller en del därav och har sina paralleller i norska älvnamn **Dynja*, **Dyn* “den dånande, bullrande”³². *Grenjaðarstaðir* förklaras av Landnámabók av ett tillnamn *Grenjaðr* (*Grenjuðr*), men eftersom detta är dåligt belagt, ligger det närmare till hands att härleda namnets förra led från ett **Grenjuð(r)* såsom gammalt namn på Laxá eller en fors i denna, vilken inte långt från gården rinner genom en ganska brant klyfta, till *grenja* “ryta” (jfr nisl. *grenjaðr = grenjandi* “bullret av en fors”). *Svarfaðardalur* skulle enligt Landnámabók gå tillbaka på nybyggaren Þorsteins tillnamn *Svørfuðr*, men innehåller enligt ett uppslag av Hermann Pálsson³³ snarare det gamla namnet på Svarfaðardalsá: **Svørfuð*, till *svarfa* “kullkasta, svänga runt”, med [52] paralleller i Norge, bl. a. i Namdalen, därifrån Þorsteinn svørfuðr härstammade³⁴. Det skulle kanske kunna nämnas ytterligare några exempel på sådana indirekt belagda namn, men de får naturligtvis alla förbli mer eller mindre osäkra, och även om vi medräknar dem, blir det samlade antalet gamla osammansatta namn och suffixavledningar inte mycket större. De utgör kanske ett drygt tjugotal i Landnámabók, och som de enda någorlunda livs-

²⁹ Namnet är knappast direkt identiskt med det abstrakta *bitra* f. (nisl.) “Bitterhed, Beskhed; bitter Kulde” (Blöndal) och att det, som Finnur Jónsson, NoB 4, s. 74 menar, skulle vara en förkortning av *Bitruffjörðr* (namnets nuvarande form!), saknar stöd i gamla belägg.

³⁰ Jfr John Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne I (København 1968), s. 113 f.

³¹ Om ortens läge se Einar Ólafur Sveinsson, Landnám í Skaftafellssýslu (Reykjavík 1948), s. 105.

³² O. Rygh, Norske Elvenavne, s. 34.

³³ Cit. av Svavar Sigmundsson, Saga 10 (1972), s. 80.

³⁴ Jfr O. Rygh, Norske Elvenavne, s. 256 f.

kraftiga typerna framstår presens particip-bildningar samt personifikations- och jämförelsenamn som *Gerpír* "den skrymtande, prålände" eller *Hestr* (särskilt fjällnamn).

På samma sätt som de äldsta namntyperna saknas i Landnámabók även en hel del yngre, väsentligen medeltida eller de är åtminstone sällsynta. Det är icke blott röjningsnamnen, vilka överhuvudtaget blott i enstaka fall har fått insteg i isländskt namnskick (det finns i Landnámabók ett *Brenna* och ett *Brenningr*, medan *-ruð* saknas fullständigt på Island), utan även en hel del andra typer, som i stort sett först under kristen medeltid fick sin produktivitet – i Norge i samband med gårdsdelning, på Island i förbindelse med uppkomsten av det typiskt isländska arrendesystemet (*hjáleigur*). *-garðr*, som i isländskan aldrig har fått betydelsen "gård", utan behållit de gamla betydelseerna "gärdesgård, inhägnad", ingår i Landnámabók bara i ett halvt dussin bebyggelsenamn (gårdnamn) *Garðar*, *Hofgarðar*, *Hrossa-*, *Húsa-*, *Túngarðr* (dessutom i ett par uppkallelsenamn, s. n.). *-gerði* "inhägnat stycke jord, inhägnad", som senare blev ett av de mest produktiva ortnamnselementen på Island (335 namn, mest på *hjáleigur*)³⁵ och som även i Norge blev mycket vanligt i namn på gårdar, torp och ägor, är ännu sämre representerat, fastän det ingår i namnen på två landnamsgårdar *Hraungerði* och *Vælugerði*³⁶. *-hagi* "betesmark", som senare bildade flera hundra gårdnamn i Norge, är i förhållande till det samlade antalet isländska gårdnamn av denna typ relativt väl belagt i Landnámabók (8:25) (*Hagi*, *Haginn forni*, *Axlarhagi* o. a.), men intar ändå en ganska perifer ställning. *-hús* och *-sel* "säter, fäbod", vilka också de senare hör till de mest produktiva bebyggelsenamnstyperna, har vardera endast ett exempel att uppvisa (*Miðhús*, *Sel*). *-tópt* "tomt, husgrund", som av [53] många anses som ett i vikingatiden produktivt namnelement³⁷, men på Island och antagligen även i Norge snarare torde höra till det medeltida namnskicket, är också ganska sällsynt (7 namn *Auðar-*, *Vífils-*, *Hrafntóptir* o. a.). *-ból*³⁸, *-búð* och naturligtvis även *-kot* (senmedeltidens mest produktiva typ) saknas helt.

Som vi kunnat vänta oss, präglas Landnámabóks namnskick utom av naturnamnen, vilka ju i allmänhet inte kan hänföras till något bestämt tidsskede, framför allt av de namntyper, som var särskilt aktuella under vikingatiden, men här överraskas vi av det faktum att det inom denna ram egentligen bara är en enda typ som intar en allt dominerande ställning: *staðir*-namnen (de allra flesta sammansatta med person- eller tillnamn *Auðólfs-*, *Gunnlaugs-*, *Bersa-*, *Egils-*, *Auga-*, *Rauðkollsstaðir* osv., endast ett mindretal med appellativ *Holta-*, *Tjalda-*, *Hofstaðir* o. a.). Av ca. 170 primära bebyggelsenamn, som förekommer i texten, är icke mindre än 125 (eller 75%) sammansättningar med detta element. Det är ingen tvekan om att detta namn-

³⁵ Jfr Ólafur Lárússon, *Nordisk Kultur* 5, s. 65 f., *Byggð og saga*, s. 43.

³⁶ Jfr Ólafur Lárússon, *Byggð og saga*, s. 54.

³⁷ Jfr Bengt Holmberg, *Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement* (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 17, Uppsala 1946), s. 337.

³⁸ *-ból* finns däremot i islänningasagorna i några namn på mycket betydande och tydligen gamla gårdar: Gísli Súrssonss *Sæból* och det från många sagor kända *Laugaból* vid Ísafjarðardjúp (*Hrafnkels Aðalból* går direkt tillbaka på motsvarande appellativ).

elements stora produktivitet hänger nära ihop med motsvarande företeelse i Norge, där man har räknat ca. 2500 gårdnamn av denna typ och där man i allmänhet också brukar tidfästa den i vikingatiden, även om den i viss mån kan ha funnits redan tidigare. Även de norska *staðir*-namnen tycks – i viss motsats till de danska och svenska – till övervägande det vara sammansatta med personnamn, och det finns många direkta paralleller mellan enstaka *staðir*-namn i Norge och på Island, d. v. s. sammansättningar med samma personnamn (t. ex. *Hrings-*, *Skeggja-*, *Vífilsstaðir* och flera andra). Typen måste tidigt i den isländska kolonisationstiden ha blivit produktiv. Det har visserligen påpekats³⁹ att de första stora landnamsmännen brukade kalla sina gårdar efter någon naturföreteelse (med terrängord såsom Auðr in djúpúðgas gård *Hvammr* eller Skallagrímr Kveldúlfssons gård *Borg*), men det är tydligt att nästan samtidigt eller kort efter även namngivningen på *-staðir* började. Det heter t. ex. (i [54] S 184/H 151) om kolonisten Ævarr och dennes son Véfrøðr, att de slog sig ner på *Ævarsskarð* resp. *Móberg*, medan deras släktingar och reskamrater för det mesta bosatte sig på *staðir*-orter: Þorbjörn strúgr på *Strúgsstaðir*, Gunnsteinn på *Gunnsteinsstaðir*, Karli på *Karlastaðir*, Þórðr mikill på *Mikilsstaðir*, Auðólfr på *Auðólfsstaðir*. Detta bör tydligen tolkas så, att så snart efter de första kolonisternas bosättning allt fler invandrare började strömma in och slå sig ner runt omkring de stora primärgårdarna, blev också behovet av särskiljande ortnamn allt större, och det var huvudsakligen då man i stor stil började använda sig av namnordet *-staðir*, som man var väl förtrogen med från hemlandet. Detta är i god överensstämmelse med en utveckling som vi kan konstatera i många andra kolonisationsområden (bl. a. det sydtyska), men vi får naturligtvis inte räkna med att utvecklingen redan var avslutad i slutet av den s. k. "kolonisationstiden": på samma sätt som landets inre utbyggnad fortgick även efter 930, måste också en stor del av *staðir*-namnen ha tillkommit efter denna tid, och häri ligger väl en del av förklaringen på varför Landnámabók trots allt bara nämner en relativt liten del eller drygt 9% av Islands samtliga *staðir*-namn.

Det fanns emellertid vid denna tid i Norge även andra typer som var produktiva och som i flera fall var spridda över hela landet, så att invandrarna på Island lika bra skulle ha kunnat använda dem, men trots detta är de mycket fåtaligt representerade i Landnámabók. Framför allt är det påfallande, hur få exempel på *-bær* och *-land* texten innehåller. Dessa två namnelement har som bekant stor spridning både i Norge och på många andra håll i Norden: i Norge räknar man med ca. 1200 namn på *-bøl-by* och inemot 2000 på *-land* (de flesta av de senare i området Telemark-Hordaland), och även om båda två har haft en relativt lång produktivitetsperiod, anser man rätt allmänt att en stor del av vederbörande namn tillkommit under vikingatiden. I Landnámabók finns det emellertid bara 12 namn på *-bær* (t. ex. *Sumarliðabær* : personn. *Sumarliði*, *Gaulverja-*, *Vørsabær* "gårdar, där inflyttare

³⁹ Jfr Magnus Olsen, *Ættegård og Helligdom*, s. 67 ff., *Nordisk Kultur* 5, s. 19; H. Kuhn, *Upphaf íslenzkra örnefna og bæjanafna*, s. 194 f.

från Gaular resp. Voss bodde”) och av dessa torde *Heiðabær* och tre *Saurbær* snarast vara uppkallelsenamn, åtminstone ett av de två *Kirkjubær* är från kristen tid, medan *Þykkvabær* bara nämns i samband med klostrets stiftelse på 1100-talet. *-land* förekommer bara i ett halvt dussin “äkta” namn såsom *Geirland*, *Geitland* och *Seljaland*, medan det för övrigt bara används i en del halvappella- [55] tiviska sammansättningar med andra ortnamn i betydelsen “jord, landområde som hör till vederbörande gård eller landskap” (*Hálsaland*, *Dalalönd*, *Djúpadalslönd* osv.). Det tydligen också under vikingatiden produktiva *-bólstaðr*, som är välkänt även från de övriga kolonierna i väster (Orknöarna, Hebriderna, Shetland, Man, Skottland) och som i Norge har en framför allt västlig och nordlig utbredning, förekommer i 8 exempel, varav icke mindre än 6 heter *Breiðabólstaðr* (däremot är den vanligaste sammansättningen i Norge *Miklibólstaðr* → *Myklebustad* osv.). *-bú* “hushåll, gårdsbruk, gård”, som tydligen också bildat icke så få ortnamn i Norge under vikingatiden (särskilt i södra och östra Norge samt Tröndelagen), finns bara i ett exempel (*Nautabú*). *-bæli* (*-býli*) ingår kanske i en mot det norsk-svensk-danska primära bebyggelsenamnselementet svarande betydelse “bostad, gård” i *Marbæli* (Þ *Margbýli* : *margr* alltså “tättbebyggd gård”, jfr sv. *Tibble* < *Thykböle*), medan *-bæli* för övrigt utgår från den västnorsk-isländska betydelsen “djurs näste eller bo” (*Arnarbæli*) och *Papýli* < **Pap(a)býli* sannolikt är direkt överfört från andra kolonisationsområden i väst. Typen *-setr*, som är mycket vanlig i norska gårdnamn särskilt på Östlandet och i nordliga delar av landet och som också finns på Shetland, Orknöarna och Man, saknas totalt i Landnámabók liksom på Island överhuvudtaget, likaså *-þveit*, som osammansatt eller som senare led ingår i ca. 600 gårdnamn i södra Norge och dessutom också finns på Shetland (det finns, tydligen i en annan betydelse, bara i ett isl. sjönamn). Påfallande är också att inte heller *-vangr* “öppen plats, fält”, som måste ha varit ett produktivt ortnamnselement från gammal ända in i nyare tid, finns i Landnámabók, utan bara är belagt i några antagligen yngre ägonamn i Västfjordarna.

Att Landnámabóks vikingatida namnskick, jämfört med det samtida norska, är så pass ensidigt, kan knappast bero på att författarna nöjt sig med ett godtyckligt urval ur den tidens totala namnförråd, och det kan endast i ringa mån hänga ihop med nybyggarnas härkomst. De flesta av de nämnda typerna förekommer i praktiskt taget hela Norge, även om de delvis har geografiska tyngdpunkter eller kärnområden (*-land* i södra Norge, *-staðir* i de inre delarna av Östlandet och i Tröndelagen), och även de geografiskt mera begränsade typerna (*-setr*, *-þveit* o. a.) skulle efter allt vad vi vet om utvandrarernas härkomst haft förutsättningar för [56] att medtagas till Island. Vi måste alltså tydligen räkna med flera än kronologiska och geografiska faktorer såsom bestämmande för namnskicket i Landnámabók och på Island överhuvudtaget.

2. I många fall torde emellertid den geografiska faktorn – nybyggarnas härkomst från vissa bestämda delar av Norge, eventuellt också deras tillfälliga vistelse på de

brittiska öarna – ha varit avgörande. Det är framför allt naturnamnen, som heltigenom stöder Landnámabóks uppgifter om att de allra flesta av kolonisterna kom från de västliga delarna av Norge, ja hela detta namnförråd tycks vara ännu mera ensidigt västnorskt än vad vi utifrån Landnámabóks uppgifter om kolonister från andra delar av Norge skulle vänta oss. Det är visserligen svårt att på grundval av Landnámabóks uppgifter räkna ut exakta siffror om de olika landsdelarnas andel i den isländska kolonisationen, men Guðmundur Hannessons beräkningar⁴⁰ torde dock kanske erbjuda vissa hållpunkter: enligt dessa kom 51 kolonister från norra Norge, 70 från Trøndelagen (med Nordmøre och Romsdal), 290 från västra Norge mellan Sunnøre och Agder (därav 170 från Sogn och Hordaland) och 50 från östra Norge. Jämfört med dessa tal tycks västra (och norra) Norge närmast vara överrepresenterat i Landnámabóks namnskick. Bortsett från de talrika namnelement, som har sina motsvarigheter i hela Norden (-á, -dalr, -ey, -eyrr, -fell/-fjall, -fjorðr, -gerði, -land, -nes, -vík, -völlr, även -bær, -staðir osv.) eller åtminstone i hela Norge (t. ex. -brekka, -gil, -høfði, -skáli, -skarð osv.), finns det för de allra flesta grundorden paralleller i västliga Norge, i många fall visserligen inkl. delar av norra, södra eller östra Norge. Jag skall blott nämna några av de viktigaste exemplen: -vatn “insjö” och -vágr “liten vik” har motsvarigheter i största delen av Norge samt i norra Sverige, men -vatn är relativt sällsynt på Östlandet och i Trøndelagen, -våg saknas i inre delar av Östlandet (Oppland-Hedmark). -lækr “bäck”, en utpräglad västnordisk typ, saknas i centrala delar av Östlandet och i Trøndelagen. -múli “framskjutande, högt och brant bergsparti” förekommer i fjäll- och gårdnamn från Rogaland över Hordaland, Sogn och Trøndelagen till Nordland och Finnmarken, -gnúpr “framskjutande bergsparti” → -nup i väst- och nordnorska fjällnamn, -hjalli “klippavsats, terrass” i södra och västra Norge, i Trönde- [57] lagen samt Hallingdal och Østfold. -kleif “brant, bergspass” är begränsat till Väst- och Östnorge, -drangr “fristående klippa” till Syd- och Västnorge samt Troms, formen -hváll (→ -kvål) i stället för -hóll “höjd, kulle” huvudsakligen till Väst- och Sydnorge, -sel “säter, fåbod” till Västlandet samt Valdres och Telemark, -hvammr “liten dalsänka” → -kvam i stort sett till Västlandet.

Endast ett mindre antal namnelement eller enstaka namn har särskild anknytning till andra än västliga delar av Norge. -hverfi “grupp av gårdar, distrikt” (Fells-, Fljóts-, Keldu-, Skógahverfi o. a.) har sina motsvarigheter i södra och östra Norge: i appellativet kverve i Setesdal och i landskaps- eller bygdenamn på (urspr.) -hverfi, -hvarf på Östlandet med Telemark, Rogaland samt Sör-Trøndelag (t. ex. Sandsvær < Sandshverfi). Motsvarigheterna till -bekkr “bäck” (i det enda namnet Kvíabekkr) och -bú är likaledes i stort sett begränsade till östliga delar av Norge, -bøle till sydöstra Norge, medan namnelement som -holt, -staðir, -tunga “landområde mellan två sammanflytande åar” samt formen -hóll åtminstone har sina kärnområden utanför det egentliga Västlandet. Även några enstaka namn har särskilt östnorsk anknytning:

⁴⁰ Körpermasse und Körperproportionen der Isländer (Reykjavík 1925), s. 6–17.

gårdnamnet *Höll*, antagligen i betydelsen "sluttning"⁴¹ har sina närmaste motsvarigheter i norska namn som *Holla*, *Hollan*, *Halle*, *Hallan* i Östnorge och Trøndelagen samt Telemark och Møre, *Kaldakinn* "den kalla bergssluttningen" i gårdnamnet *Kolkinn* i Oppland, Buskerud, Vestfold och Telemark. *Reyni* (i Landnámabók *at Reyni*, *fyrir sunnan/fyrir vestan Reyni*, nu *Reynir*) har enligt J. Sahlgren⁴² ursprungligen kollektiv betydelse "dunge med/av rön" och svarar sålunda mot det östnorska *Røyne* (*Røne*) i Hedmark, Oppland, Buskerud, Sör-Trøndelag, ev. också Telemark. *Qlfus* i *Qlfusá*, *Qlfusvatn* föres av Baldur Jónsson⁴³ tillbaka på ett **alfōs*, **elfōs* "älvmynning", som annars bara är belagt från ett sydöstnorsk-västsvenskt område. *Saurbær* "gård på vattensjuk mark" är identiskt med gårdnamn som *Sørbo*, *Sørby*, *Surby*, som är rätt markant begränsade till Syd norge från Rogaland till Hedmark och Østfold. *Auðnir*, antagligen "ödegård", svarar mot ett appellativ *audn* och ortnamn som *Aune*, *Aunan* osv., som förekommer särskilt i Trøndelagen. Många eller till och med de flesta av dessa [58] enstaka namn torde vara direkt överförda från Norge till Island (jfr nedan).

Förhållandet mellan namnskicket på Island (i Landnámabók) och i de övriga kolonierna i väster är huvudsakligen bestämt av den västnordiska gemenskapen, som särskilt i fråga om naturnamn framträder på ett eftertryckligt sätt. Det finns dessutom några särskilda överensstämmelser, som inte eller endast i ringa mån har någon motsvarighet i Norge, t. ex. *-flóilfär*. *-flógví* i betydelsen "bred havsbukt", *-stapi* "hög, brant klippa" (även på Färöarna och Shetland), *-gjá* "klyfta", som i Landnámabók bara dyker upp i ett par namn (*Hrafna-*, *Varðgjá*), men för övrigt spelar en ganska stor roll i namngivningen på Island liksom på Färöarna, Orknöarna och Shetland, dessutom formen *-fellfär*. *-felli* och det keltiska fjällnamnet *Dímun* (i sammansättningen *Dímunarvágr* : kelt. *di* "två" + *muin(ne)* "rygg, höjd", alltså "fjäll med två toppar") med motsvarigheter på Färöarna, Shetland och Orknöarna⁴⁴. Men å andra sidan finns det också några markanta skillnader, som huvudsakligen beror på att vissa namnelement som i stort sett saknas på Island (såsom *-setr*, *-vin*, *-þorp*, *-þveit*) är mer eller mindre väl belagda från en eller flera av de övriga kolonierna i väst.

3. Detta sista faktum tar Hans Kuhn till utgångspunkt för sitt påstående om att islänningarna redan kort tid efter bosättningen hade utvecklat sitt särskilda namnsystem, som avvek både från namnskicket i Norge (Västnorge) och de övriga kolonierna. Vi måste till slut undersöka detta problem lite närmare och vi kommer därmed till den tredje faktor som har varit bestämmande för isländskt ortnamnskick: den självständiga utvecklingen. Frågan är – i större allmänhet än hos Kuhn, som bara tar

⁴¹ Jfr Norske Gaardnavne, Indledning s. 58.

⁴² NoB 17 (1929), s. 39–82.

⁴³ Íslenzk tunga 4 (1963), s. 7–56.

⁴⁴ Jfr Einar Ólafur Sveinsson, a. a. (not 31) s. 127 ff.; Jakob Jakobsen, Danske Studier 1919, s. 149.

hänsyn till ett begränsat antal typer och företeelser⁴⁵ –, huruvida isländsk namngivning visar egna och eventuellt typiska koloniala drag och huruvida dessa redan framträder i Landnámabóks namnsskick.

Av kvantitativt sett perifer betydelse är uppkallelsenamn och namn, som går tillbaka på en särskild händelse (ty. "Ereignisnamen"), även om dessa typer i och för sig är karakteristiska för [59] namngivningen i en koloni. Landnámabók innehåller en hel del uppkallelsenamn (eller namn som åtminstone kan misstänkas för att vara det), och dessa kan indelas i två grupper:

a) Namn, som en och annan nybyggare har tagit med sig från sin hemtrakt eller också från en temporär vistelse på de brittiska öarna. Hit kan med större eller mindre säkerhet räknas: det nyss nämnda *Dímun*, som liksom det s. [55] omtalade *Papýli* torde vara direkt överfört från motsvarande namn på de brittiska öarna, – *Folafótr*, namnet på den yttersta udden mellan Seyðisfjörður och Hestfjörður i Ísafjarðarsýsla, egentligen ett jämförelsenamn "foten på en fåle", som i och för sig kunde förklaras som en självständig isländsk bildning, om det inte hade sina exakta motsvarigheter på flera håll på den norska väst- och nordkusten, bl. a. i Sogn och därför helt säkert måste ses i samband med kolonisten Vébjørn sygnakappi, som bosatte sig i trakten⁴⁶, – *Katanes*, egentligen namnet på Skottlands nordligaste del, i Landnámabók bl. a. nämnt i förbindelse med irländaren Kalman, – *Kjøl*, namnet på ett övergångsområde mellan Syd- och Nordisland, som efter terrängformen att döma knappast kan bero på jämförelse med en båtköl och därför till betydelsen snarast torde höra ihop med det östnorsk-nordsvenska *kjøl* "oproductiv skogsmark mellan bygder, högtbeläget myrområde"⁴⁷ – *Njarðvík* (Norður-Múlasýsla), antagligen till namnet på guden *Njörðr*, vars kult knappast kan ha varit levande i vikingatiden, så att ortnamnet efter all sannolikhet överförts från västra Norge, där det finns 4 *Nærvik* o. l. mellan Hordaland och Sör-Trøndelag⁴⁸ –; en del andra mer eller mindre säkra exempel på uppkallelsenamn av detta slag, såsom *Fura* och *Lýsa*, *Glóðafeykir*, *Höll*, *Kaldakinn*, *Saurbær*, *Sólheimar*, **Svørfuð*, *Qlfus*, har jag redan nämnt i det föregående.

b) Uppkallelse efter någon särskilt bekant eller berömd ort, som [60] inte har något att göra med nybyggarnas härkomst⁴⁹. Denna typ torde föreligga i fyra fall:

⁴⁵ Bl. a. Das alte Island, s. 210 ff., NoB 33 (1945), s. 193 f., Die Ortsnamen der Kolonien und das Mutterland (not 8).

⁴⁶ Jfr Svale Solheim, Maal og Minne 1947, s. 1–14.

⁴⁷ Jfr Norsk stadnamnleksikon, s. 184. Tolkningen som uppkallelsenamn blir naturligtvis något mindre sannolik, om man tillägger det väst-nordskandinaviska ordet en allmän betydelse av "(höglänt) ödemark" (Carl Lindberg, Terrängordet Köl. En betydelsehistorisk och -geografisk undersökning, Uppsala 1941, s. 13 ff.), men säkert är att ordet som terrängbetecknande appellativ inte är belagt i isländskan.

⁴⁸ Detta tycks också vara de Vries' uppfattning, jfr hans Altgermanische Religionsgeschichte² II (Berlin 1957), s. 197.

⁴⁹ Jfr H. Kuhn, Birka auf Island (NoB 37, 1949, s. 47–64), Upphaf íslenzkra örnefna og bæjanafna, S. 195.

Heiðabær, på grund av förra ledens ändelse (där man utifrån rent isländskt språkmaterial skulle vänta gen. sg. *-ar*) knappast direkt till appellativet *heiðr*, utan uppkallat efter staden *Hedeby/Slesvig*, – *Hleiðrargarðr*, vars förra led står isolerad i isländskan, men överensstämmer med namnet på den gamla danska kungsgården *Hleiðr/Lejre*, – *Miklagarðr*, säkerligen efter det kända nordiska namnet på Bysans, – *Skáney*, namnet på en gård i Borgarfjörðr, som varken ligger på eller intill en ö och som därför torde vara överfört från landskapsnamnet *Skáney* = *Skåne*. Allt i allt är det kanske ett tjugotal fall, som kan räknas till typen uppkallelse-namn, och denna har sålunda långtifrån samma frekvens som den brukar ha i nyare kolonial namngivning⁵⁰.

Namn efter vissa särskilda händelser torde nog vara särskilt vanliga i områden, där nybyggarna som på Island kommer in i ett "toponomastiskt tomrum" och får behov av en snabb och omfattande namngivning, men det är av naturliga skäl svårt att med någorlunda säkerhet påvisa konkreta exempel på denna typ. Landnámabók nämner visserligen en hel del sådana fall, men bland dem är det endast få som kan anses mer eller mindre sannolika (sålunda *Mannafallsbrekka*, *Orrustudalr* efter en och annan kamp, kanske också *Þórdísarholt*, där enligt S 179/H 145 Ingimund gamles dotter *Þórdís* skall ha blivit född), medan det i de allra flesta fall rör sig om folketymologiska förklarings-såger eller lärda konstruktioner.

Av större vikt är personnamnens stora andel i förra leden av sammansatta ortnamn. Som vi har sett (s. 47 f.), är den mycket påtaglig och bidrar därmed väsentligt till den karakteristiska bilden av kolonial namngivning.

Av största intresse är emellertid en del blandnings- och utjämningsföreteelser, som i hög grad har satt sin prägel på Landnámabóks namnskick⁵¹. Det är ju en normal företeelse i ett nybygger- [61] samhälle, där folk från olika håll möts och blandas med varandra, att det också sker en språk- eller dialektblandning, och för isländskans del kan detta enligt min mening konkret påvisas åtminstone i ordförrådet⁵². Vi har redan sett att även det isländska namnförrådet har anknytning till olika delar av Norge, och även om de namnelement som har motsvarigheter i andra än västliga delar av hemlandet är få, visar de dock att vi principiellt kan räkna med blandning även på detta område. Ett intressant exempel utgör orden för "bäck", där vi vid sidan av 34 namn på *-lækr*, som har västnorsk anknytning, möter ett med det huvudsakligen östnorska och (östnordiska) elementet *-bekkr*. Även i formerna *-hóll* och *-hváll*, som förekommer vid sidan om varandra, möts två typer, som – åtminstone enligt nuvarande spridningsförhållanden – i varje fall har sina tyngdpunkter i olika delar av Norge (*-hváll* i södra Norge och på Västlandet, *-hóll* i övriga delar av

⁵⁰ Jfr t. ex. Folke Hedblom, Ortnamn i emigrantsamhälle. Om svensk ortnamnsbildning i Amerika (NoB 54, 1966, s. 127–140).

⁵¹ Det är framför allt Hans Kuhns förtjänst att i de not 45 anförda arbetena ha påpekat detta.

⁵² Jfr O. Bandle, Studien zur westnordischen Sprachgeographie (not 17) A, S. 522 ff., Die Gliederung des Nordgermanischen (Beiträge zur nordischen Philologie 1, Basel 1973), s. 98 ff.

landet⁵³), och om vi kastar en blick på det isländska namnförrådet utanför Landnámabók, finner vi en del ytterligare exempel, såsom *-vatn* "insjö" vid sidan av *-sjór*, vilket saknas i Landnámabók, men förekommer i några andra isländska sjönamn⁵⁴. Även flera bebyggelsebetecknande element, som i vikingatiden var produktiva och som i hemlandet var dels funktionellt eller socialt, dels geografiskt differentierade: *-staðir*, *-bær*, *-land*, *-bú*, *-bólstaðr* (och kanske även *-tún*, *-bæli*, och *þorp*), har tagits med till Island och där, åtminstone i början, använts om varandra (d. v. s. i stort sett utan den speciella innebörd de hade i Norge), och vi måste även räkna med att större delar av nybyggarna kände till ord som *-setr* och *-þveit*, som varken är belagda i Landnámabók eller annorstädes på Island. Den ömsesidiga frekvensen av alla dessa namntyper pekar emellertid på att en del av dem tidigt började trängas tillbaka till förmån för andra. Landnámabók ger oss en bra inblick i denna utjämningsprocess, som är lika typisk för den koloniala språkmiljön som blandningen. Namnet *Kvíabekkr* är en sista rest av ett namnelement, som många av nybyggarna måste ha varit förtrogna med, men som tidigt dukade under för [62] sin västnorska konkurrent; *-sjór*, som efter all sannolikhet vid tiden för avflyttningen till Island var känt i ganska stora delar av (särskilt östra) Norge, har i Landnámabók redan fått vika för *-vatn*, och vi får nog räkna med att de västnorska naturnamnstypernas allt överskuggande dominans även för övrigt delvis beror på sekundär utjämning. I utjämningen bör vi också söka förklaringen på varför *-staðir* intar en så stark ställning bland vikingatidens bebyggelsenamntyper, medan alla andra är mer eller mindre sällsynta eller obefintliga. De enstaka namnen på *-bú* och eventuellt *-bæli* torde vara rester av i vissa, särskilt östliga delar av Norge produktiva namntyper, som blev utträngda av framför allt *-staðir*, och detsamma torde vara förhållandet med *-bær*, *-land* och möjligen *-tún*: dessa hör visserligen inom senare isländskt namnskick till de mera vanliga bebyggelsenamnen (man har sammanlagt räknat 174 *-bær*, 82 *-land*, 102 *-tún*), men de intar en så pass perifer ställning i Landnámabók, att de knappast kan ha varit särskilt produktiva under de första århundradena efter kolonisationen. Det verkar snarare, som om de i den första tidens utjämningsprocess blivit undanträngda och först under kristen medeltid utvecklat en ny, av norskt namnskick oberoende produktivitet. Detta styrks också av det faktum att åtminstone *-tún* framför allt förekommer i namn på *hjáleigur*⁵⁵ och att även *-land* i allmänhet betecknar sekundär bebyggelse⁵⁶. *-bær* är visserligen oftast namn på större gårdar, till och med större än *staðir*-gårdar, men här har i stället Landnámabók ett klart belägg på förträngningsprocessen ("þeir bjöggu í *Sumarliðabæ*; þar heitir nú *undir Brekkum*", jfr s. 44), och å andra sidan blev ju appellativet *bær* huvudordet för

⁵³ Jfr Norsk stadnamnleksikon, s. 157.

⁵⁴ Nordisk Kultur 5, s. 70.

⁵⁵ Jfr Ólafur Lárusson, Nordisk Kultur 5, s. 66, Byggð og saga, s. 198.

⁵⁶ Enl. Ólafur Lárusson, Byggð og saga, s. 50 torde *-land* representera ett relativt gammalt skikt inom det medeltida isländska namnförrådet.

“gård” i isländskan, så att det för alla tider kan ha varit naturligt att bilda ortnamn med det.

-bær, *-land* och *-tún* är långtifrån de enda element, som skulle komma att spela en stor roll i senare (medeltida) isländsk namngivning. Av andra grundord, som är sällsynta i Landnámabók, men ingår i en lång rad av yngre gårdnamn, kan jag nämna *-garðr*, *-gerði*, *-hús*, *-sel* och *-tópt*; *-kot*, det efter *-staðir* vanligaste elementet i isländska gårdnamn, saknas ännu helt i Landnáma- [63] bók⁵⁷, och detsamma gäller om *-ból* och *-búð*. Även om vi naturligtvis inte får glömma de många ursprungligen naturbetecknande bebyggelsenamnen, betyder detta, att den största delen av de namnelement, som har blivit konstituerande för isländskt gårdnamnsskick, ännu inte har blivit produktiv på Landnámabóks tid. Även inom naturnamnen finner vi i Landnámabók bara några få exempel på nya typer, som inte har någon motsvarighet i Norge eller i andra västnordiska kolonier; vid sidan av *-fljót* “älv, flod” (och *-sveit* som områdesbeteckning) är det huvudsakligen några namnelement, som hänger ihop med specifikt isländska naturföreteelser: *-hraun* “lavafält”, *-reykr* “varm källa” och kanske *-laug*⁵⁸ i samma betydelse; i några fall har ett namnelement fått en från sin norska motsvarighet något avvikande betydelse, t. ex. *-lón* “strandsjö, lagun”, som i norska namn betyder “vattenpöl o. d.”. Det äldsta isländska ortnamnsskicket, sådant det framgår av Landnámabók, hör sålunda ännu mycket nära ihop med och är i hög grad präglad av norskt, särskilt västnorskt namnskick; dess självständighet ligger huvudsakligen i blandningen av och urvalet ur de olika typer som nybyggarna hade tagit med sig från Norge. För naturnamnens del förblev denna västnorska prägel av lätt förklarliga skäl även i fortsättningen mer eller mindre konstant, medan bebyggelsenamnsskicket senare genomgick en del förändringar, vilka tillsammans med det som samtidigt försiggick inom Norges medeltida namnskick så småningom förde kolonien och moderlandet rätt långt bort från varandra.

Förkortningar

H =	Hauksbók
M =	Melabók
S =	Sturlubók
Þ =	Þórðarbók

⁵⁷ Det är belagt från och med 1300-talet, se Ólafur Lárusson, Nordisk Kultur 5, s. 67, Byggð og saga, s. 54 f.

⁵⁸ Det förekommer endast i namnformen *Laugar* Þ (M) vid sidan om *Lundar* S 318/H 278; den ursprungliga formen torde vara *Lyng* (*Lyngum*), se Íslenzk fornrit I, s. 322 not 3.